

Csali regény, politikai háttérrel

Tamási Áron: *Szirom és Boly*

I.

Az 1957. január 17-én kormányrendelettel felfüggesztett, majd 1958 novemberében az MSZMP Politikai Bizottsága határozata szerint újjászervezendő, aztán az 1959. június 25-én meg is alakuló Magyar Írók Szövetsége első közgyűlésén Tamási Áron, amit, mint mondta, ritkán szokott tenni, szót kért „őszinte” véleményének. E „különlegesen fontos” alkalomra úgy tekintett, mint amivel „az ötvenhatos eseményeket a történelem lapjaira tudjuk helyezni”, egyszersmind meg lehet beszélni a „politika és az irodalom” összefüggésének, valamint „egy-másra való kölcsönös hatásának” a kérdését. Amiről – tette hamar hozzá –, mármint a kölcsönösségről „nem cseveghetünk”, „mert ami hatás van, az csupán a politika részéről történik, elvi és gyakorlati vonatkozásban egyaránt; míg az irodalom hatása a politikai életre egy kicsit olyan, mint az a meggyengült sugárzás, amelyet csak a tudományos kutatás észlel, de amelyet a szervezet nem vesz tudomásul”. A „gyakorlati politika állandó mozgékonyságának” tulajdonította, hogy az irodalmi élet „nem enged elegendő időt a művek megérésére és megírására”, s hogy „minél jobban előnti irodalmi életünket a kritikai működés, annál homályosabbá válik az írók előtt, hogy valójában mi is az a szocialista realizmus”. A legjobb, ha minden író úgy segít magán, ahogy tud, jelentette ki, hozzátéve, a maga számára akképp fogalmazta meg „a szocialista realizmus lényegét”, hogy „a jelen eseményei közé ülted el a jövőt, mely csak szocialista lehet”, de semmit sem módosít a lényegen, „ha a jelen eseményei helyett a közelmúlt vagy a múlt eseményeit” beszéli el. Anélkül, hogy szóba hozta volna a két évvel korábban megjelent, az eseménysorát tekintve a második világháború végén induló regényét, a *Szirom és Bolyt*, kitért arra, hogy „negyvenötben korváltás történt”, s ezzel „együtt új világ is kezdődött”. Ilyen esetekben szerinte az irodalom be is fejez valamit, és el is kezd „valami újat”. E felvezetéssel mintha

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense. Utóbbi kötetei: *Gál Sándor* (2017), *Szilágyi István* (2018), *Cseres Tibor* (2022).

csak előkészítette volna a személyes számvetést, utánozhatatlan pályaösszegzését: „én negyvenöt óta – hivatalos segédlettel persze – már harmadszor kezdem el, hogy író lehessen valahogy” (Az irodalom ügyében. *Élet és Irodalom*, 1962. máj. 18.).

Nem részletezte, az első két szakaszt hogyan tagolná. Feltehetően a koalíciós idők végét, a kommunista diktatúra kezdetét hozó 1948–49 az egyik határ, a másik pedig 1956, vagyis politikában a személyi kultusz, művészetben a szocialista realizmus, sematizmus folytonosságára helyezi a hangsúlyt, mint aki 1953-at nem tekinti egy „új szakasz” kezdetének. Ahhoz viszont aligha férhet kétség, hogy „harmadszor” 1956 után próbált író lenni. „Valahogy”, „hivatalos segédlettel” – ironizál saját maga viselkedésén, kifejezve azt is, a hivatalossággal nincs közös mértéke. A „segédletre” való utalás a Tamási székely humorával kapcsolatban annyiszor emlegetett „facsaros”, „fortélyos” beszéd eleme, „a méltóságot őrző kedély” megnyilvánulása lehet. Gunyoros megítélése annak, ami az Írószövetség közgyűléséig vele s körülötte történt.

A történetek oka s középpontja nem más, mint a *Gond és Hitvallás*, a Magyar Írók Szövetsége 1956. december 28-ai közgyűlésén döntő és lelkes többséggel elfogadott, Tamási fogalmazta nyilatkozata. Az 1989-es rendszerváltozásig a nyilvánosság elől elzárt szöveg egésze (ld. *Literatúra*, 1989/1–2), az emlékezet szerint viszont főképp az alábbi részei: „Itt állunk a számadás és vallomás erkölcsi kényszere alatt. Itt állunk az októberi szabadságharc véres halmán, melyet egy nép reménye ostromolt. Ha egy évtizedre visszatekintünk erről a halomról, szenvedőnek és vágyakozónak látjuk a népet. Szenvedett, mert korának eszméit, melyeket tíz év előtt reménnyel üdvözölt, idegen formában és zsarnoki módon akarták életévé tenni. A hosszú kényszer alatt kiújultak, természetesen, a történelmi sebek, és nemzeti függetlenségét veszendőnek látta. Szenvedő és igaztalan sorsában gyógyulásra áhítva vágyakozott, s nemzetté lenni sóvárgott. Ebben a vágyban van a forrás, mely október 23-án feltört a mélyből. Mint ennek a forrásának neves tanúi, keserves szívvel kell megmondanunk, hogy a szovjet kormányzat történelmi tévedést követett el, amikor vérrel festette meg forrásunk vizét. Dicső költőink élő szelleme és az emberi igazság segít nekünk abban, hogy jóslatot tegyünk: eljön az idő, amikor a megtévedt hatalom bűnbánatot mond, mint ahogy az általa megdöntött hatalomnak is meg kellett bánnia ama tiprást, melyben *Petőfi* elveszett.” Két hét sem telik el a történelmi jelentőségű közgyűlés után, már azt jegyzi fel a naplójába, hogy Erdei Sándort, a szövetség főtítkárárt behívták a főkapitányságra, s a taggyűlésről, valamint arról kérdezték, a *Hitvallást* Tamási fogalmazta-e (*Zeng a magosság*. Vál., szerk. Tamás Menyhért. Bp., 1997, Nap K., 233). Innentől kezdve – stílszerűen szólva – működésbe lépett a hatalmi gépezet. Használatának területeiről és módszereiről Ablonczy Lászlónak az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában végzett kutatásokra is alapozott, bőségesen dokumentált, az alcíme szerint az 1957-es év vázlatát nyújtó tanulmánya, a „*Valahogy*”: *Tamási Áron harmadszori újrakezdése* számolt be (*Hitel*, 2006/5). Eszerint Tamásit először május 13-án rendelték be

a Gyorskocsi utcai rendőrségre, s ahogy ekkor, később is vagy „az Írószövetséggel kapcsolatban” hallgatták ki vagy egy-egy letartóztatott író ügyében, de mindig tanúként, nem pedig gyanúsítottként. Így történt ez a szeptember végén kezdődött „kis íróper” egyik vádlottja, Varga Domokos ügyében, így július 31-én, amikor Bibó Istvánról faggatták, akit „jellemes és becsületes”, „jóhiszemű tudós embernek” nevezett. Előtte, július 5-én a későbbi, október 25-én kezdődött „nagy íróper” három vádlottjáról kellett írásos véleményt formálnia. A feladat elvégzése elől szellemes, furfangos módon igyekezett kitérni, írván: „Jórészt kommunista írók lévén, a múlt helytelen gyakorlatánál fogva elszakadva éltünk egymás mellett.” De – s következtek a rövid, méltató jellemzések –: „Háy Gyula olyan benyomást tett reám, mint akinek erős gyakorlati érzéke van, s akinek minden tevékenységét ellenőrzi az értelem. Zelk Zoltán már akkor rossz idegállapotban volt, fűtött költői lélek. Déry Tibort kiváló írónak tartom és jellemes embernek. Harcát, amit a párton belül folytatott, mindig aggodalommal kísérem. Az a benyomásom volt róla, hogy sohasem színlel, s jogot formál arra, hogy döntő véleményt mondjon a szocializmusról, melynek híve” (*Zeng a magosság*. I. m. 250). A negyedik vádlott, Tardos Tiborról ekkor nem kértek jellemzést – ő jellemezte majd *A tengervíz sós* című regényében (Bp., 1994, Ab Ovo, 112–113) a per tárgyalása során tanúsított magatartását, bátran méltóságos viselkedését. A bírósági jelenetben a terembe belépő tanú, Tamási nem a törvényszék, hanem a vádlottak padja felé indul, „összeteszi a sarkát s mélyen meghajol előttünk”, majd távoztával „megismétli a tüntető szimpátiamutatványt”.

A *Gond és Hitvallás* mint lehetséges vádpont – nem a szerzője, hanem az Írószövetség ellen – első ízben 1957. július 3-án merült fel a Kónig Zoltán rendőrnagy vezető kihallgatás során. A kérdésre, hogyan értékeli ezt a nyilatkozatot, mely „az írók ellenállásának alapját képezte, a Forradalmi Munkás-paraszt kormányral szemben”, határozottan válaszolt: „Én a magam részéről sem akkor, sem most nem tartom ellenállási alapnak. Ezen írás az írók erkölcsi és szellemi álláspontját tartalmazza.” Miután a tiszt nem fogadta el a válaszát, megismételve, hogy igenis az ellenállás alapját képezte, „az abban szereplő káros nacionalista és szovjetellenes tartalma miatt”, az elkészítésében szereplők kilétét firtatta. Tamási elmondta, hogy az írást egyedül ő fogalmazta, az elfogadására alakult bizottság tagjai pedig Németh László, Illyés Gyula, Féja Géza és Benjámín László voltak. Miután az elnökség határozatként elfogadta, elküldték a kormányzati szerveknek, a rádióknak és a politikai napilapok szerkesztőségeinek, ám sehol sem jelent meg „a nagy nyilvánosság előtt”. Ezután a nyilatkozatra vonatkozóan több kérdést nem kapott, a kihallgatás végén azonban szükségét érezte, hogy ő maga térjen vissza rá. Közölte, hogy a *Gond és Hitvallást* „jósándékból vezetve írtam. Azt mindenesetre elismerem, hogy számos olyan kitétel van abban, mely félreértésre adott vagy adhatott okot. Ha jelenleg bíznának meg ilyen feladattal, akkor azt teljesen másképp írnám meg” (Tanúkihallgatási jegyzőkönyv. In *Zeng a magosság*. I. m. 246–247). Úgy egy hónap múlva már az MSZMP legfőbb testülete előtt került terítékre a nyilatkozat.

A Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-ai ülésén az irodalom helyzetéről szóló előterjesztés három csoportot különböztetett meg: a kommunista írókét, aztán a „volt párttagokét”, végül az ún. „népi-nemzeti” írókét. Ez utóbbiak egyik tagjaként említették – Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Pál, Kodolányi János, Szabó Lőrinc, Féja Géza „és mások” mellett – Tamásit, mint aki a többiekkel „közös álláspontot” képvisel. Jellemzőjük „a parasztság helyzetének és szerepének antimarxista értelmezése” s az úgynevezett. „népi-nemzeti ideológia, amely mögött nacionalizmus, sőt a fajelmélet egyes elemei is meghúzódnak”. Az előterjesztés kiegészítéseképp Aczél György, a művelődésügyi miniszter, Kállai Gyula egyik helyettese a párt politikájában meglevő bizonytalanságok egyik példájának hozta fel, hogy már beszéltek Tamási Áronnal, aki „rendkívül hajlékony volt arra (sic!), hogy a 'Gond és Hitvallással' kapcsolatban nyilatkozzék”. Erre – emlékeztetett – „az újságban váratlanul megjelent”, hogy Tamásit és Féja Gézát beválasztották a Hazafias Népfront elnökségébe „anélkül, hogy Kállai elvtárs is tudott volna” róla. „Ez negatívan hatott Tamásira, de a többiekre is” – folytatta, néven nem nevezve, kikre céloz –, akik úgy látják, „ezek után nincs szükség arra, hogy munkájuk előtt önkritikát gyakoroljanak”. A vitában felszólalt előbb Apró Antal, a Minisztertanács elnökhelyettese: „Én még várnék, lassabb léptekkel haladnék az írókkal szemben. Kicsit főjenek még a saját levükben. Mi megleszünk nélkülük és a magyar társadalom sem fog hiányt szenvedni”, mondta, külön említve Kónya Lajost, aki szerint „disznóul viselkedett”. Biszku Béla belügyminiszter úgy vélte, helytelen az írókat szervezetbe tömöríteni – azaz az Írószövetség tartós felfüggesztése mellett és a csoportok „csinálása” ellen érvelt. „Véleményem szerint egyénileg írhatnak” – mintegy engedékenynek mutatkozva, a tekintetben viszont engesztelhetetlennek, hogy Benjámin Lászlót „nem szabad engedni írni”. Kádár János útmutató szavakkal zárta a vitát: „Az íróknak én egyszer meg is mondtam, hogy hozzájuk is a munkás és paraszt tömegeken keresztül vezet az út. Ha itt a pártnak van tekintélye, akkor az írók is kezdik a pártot valamire becsülni” (A Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-ai ülésének előterjesztése, szó szerint és határozati jegyzőkönyve az irodalmi helyzetről. In *Zárt, bizalmas, számozott*. Szerk. Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Bp., 1999, Osiris, 55–56, 59–61, 65).

Ebben a hónapban, 28-án, mert a párt nyilatkozatot várt a népi íróktól, Tamási is ott van abban a Szabó Pál vezette küldöttségben, amelyik Kádár Jánossal találkozik. Október 8.: Szabó Lőrinc temetése után a saját lakásán Szabó Pál, Féja Géza társaságában Aczél Györggyel tárgyalnak a *Gond és Hitvallás* dolgában (ld. Tamási Áron: A zsebnaptárból. In uő.: *Emberi szavak*. Szerk., jegyz.: Nagy Pál. Bp., 2003, Új Palatinus K.). Feltehetően eredményesen, hiszen Orbán László, a párt Központi Bizottsága tudományos és kulturális osztályának vezetője a november közepén elhangzott előadásában egyrészt azt hangsúlyozza, hogy az előző év decemberében az írók zöme még a *Gond és Hitvallást* írta alá, most pedig mind aláírták az ENSZ ötös bizottsága elleni tiltakozást, így „letették a garast” – másrészt kijelenti, nem akadályozzák meg, hogy „pl. Veres Péter

vagy Tamási Áron írjon”. Az utóbbi esetében a *Kortárs* közölte cikkére utalva hozzáteszi, hogy ennek – nyilván a publikálásra s nem az írásra utal – „vannak bizonyos korlátai”. Hosszú fejtegetésbe kezd, onnan indulva ki, hogy Tamási mégiscsak „főszerkesztője volt a *Gond és Hitvallásnak*”, ezért – noha ezt nem mondja ki nyíltan – „nem engedjük, hogy zászlót csináljanak belőle”. Különös párhuzamot vont ezután: a hatvanéves Tamási köszöntését összevetve a hetvenéves Bölöni Györgyével. Az utóbbi a Munka Vörös Zászlórendre érdemesült, a sajtóban „komoly méltatást kapott” – „Ő zászló lehet!”, hangoztatta, rá ugyanis a párt mindig számíthat. Tamási születésnapjáról, mondta, egyetlen lap, a *Hétfői Hírlap* emlékezett meg (helyesen: *Hétfői Hírek*, 1957. szept. 20., ld. a Sztálin-díjas Nagy Sándor cikke: *Vázlatos írói arckép*; a pontosság kedvéért: Gách Marianne is köszöntötte: Világi zsoltár, Ördögölő Józsiás. *Film Színház Muzsika*, 1957. okt. 4.) – ezt akár elégedetten is nyugtázhatta volna, ám e helyett dühítette, hogy az újság „elég disznó módon egy komoly cikket hozott”. „Megmondtuk neki, hogy nekünk vele rendezetlen ügyeink vannak. Egy-egy irodalmi műve szerepeljen”, de „alkalomadtán várjuk, hogy szóljon valamit arról, ahogyan nyilatkozott és viselkedett” (ld. Orbán László 1957. november 11-én elhangzott előadása az értelmiségi politikáról. In *Zárt, bizalmas, számozott.* i. m. 83).

A már hivatkozott zsebnaptár szerint Aczél György korábban is sürgette, hogy nyilatkozzék (október 4-ei bejegyzés: „Féja: Aczél üzenete: nyilatkozat kell”). A sürgető várakozást igyekezett aztán kielégíteni, amikor az *Élet és Irodalom* 1957. karácsonyi számában közzé tette a *Szellemi tisztesség* című esszéjét, amely kommentár a *Gond és Hitvalláshoz*, visszavonása vagy pedig megtagadása helyett. Az alkotásról, a kifejezés küzdelméről kezd értekezni, majd váratlanul képi beszédbbe váltva állítja: „csak a szellemi tisztesség mezején érdemes élni”. Mert ez nyújt oltalmat, mégpedig „a lelkiismeret zaklatásai ellen, a lelketlen színváltások ellen, a riadt tévelygések ellen, s természetesen a világi hatalom ellen is, mert hiszen a szellemi tisztesség dolgában a gyakorlat embere és az író gyakran elütő módon hangsúlyoz”. A továbbiakban a tisztesség dolgának tartja, hogy „ki-ki a maga világképe szerint cselekedjék és szóljon”, s nem marad el a „hitvallás” sem: „csak egyedül a nép fia lehetek, aki a szegénység örökével és az igazság szavával a szocializmus eszméjét vallom, ápolom és segítem szétömleni a világon”. A legvégén utal a „rendezetlen ügyére”: ahogy 1937-ben a Vásárhelyi Találkozón elnöki megnyitója állította, „tavaly ősszel is nem a hivatásomat, hanem a kötelességemet véltem teljesíteni. Nyíltan tettem, szenvedélyek között is józanságra törekedve, de előttem is kétséges, hogy mindenben jól.” Az önkritikával fölérő vallomáshoz a Tamási helyett „zászló”, Bölöni György sietett megjegyzéseket fűzni (Barátságos figyelemmel. *Élet és Irodalom*, 1958. jan. 10.). Panasszal, zokszavakkal indít: október után néhányan, akik az eseményeket ellenforradalomnak bélyegezték, nagyon egyedül maradtak, most pedig néha azt tapasztalják – írja a kis- és nagy írópereket követően –, úgy bánnak az ellenkező nézeteket valló írókkal, „mint a hímes tojással, mintha nem ők hibáztak volna, hanem mi, és nem nekik, hanem nekünk lenne az úristennel valami

számadásunk". A *Gond és Hitoállásra* térve erősen hangsúlyozza: ez a „nyilatkozatféle” az októberi események után „a magyar írókat még mindig szembeállította a születésben levő szocialista renddel, az újra megalakult párttal és az ország dolgát ma is intéző kormánnyal, mely az elbódult értelmiségiek és az utca huligánjai ellen a szovjet fegyverekhez fordult”. A *Szellemi tisztességet* „erkölcsi tisztességből” jött önvallomásnak tartva felveti, hogy mások helyett egyedül ő „ismeri be és vallja, hogy folt esett az angyal szárnyán”. A vallomástevő metaforáját használja tehát, hogy azt is felvesse, „amikor Tamási a néppel van, akkor velünk van”. Ezt inkább kérdésként fogalmazhatta volna meg, hiszen a népi írók „politikai és eszmei síkon” való vizsgálata után súlyos ítéletet hoz: mondanivalóikban visszaüt valami olyan, ami a „letűnt fasizmus gondolatainak lenne halvány kísértete”. Tamási sem kivétel, jelenti ki, hiszen ha az írásaiból „ki is csendül” a „nagy emberség” hangja, mégis „ott van nagyon mélyre ásva az a közös mag, mely nem nála, hanem másoknál, sokaknál nemzetieskedő és népieskedő lesz, és virága finom illat helyett bagarjaszagot áraszt”. Itt hosszú, nyilatkozathoz hasonló fejtegetésbe kezd: „Mi kimondjuk: proletár, kimondjuk: munkás, paraszt, értelmiségi, mi a nép alatt nem valami misztikumot értünk, hanem az alsó osztályokból, az elnyomottakból felemelkedők összességét. A népben nincs bent a földesúr, még a kasznár vagy a tisztartó sem, mint hogy nincs benne a levitézlett szolgabíró, a hajdani falusi jegyző, sem a kulák, sem a tőkés kupec. Nem takarózunk a néppel úgy, mint a próféta köpenyével, és Ady vörös csillagát sem hagyjuk felcserélni árvalányhajás süveggel. Irodalmunknak vannak bizonyos politikai és társadalmi pillérei, szocialista-realista eredményei, van valódi nemzeti, de internacionalista értékű bázisa, és ezeket semmiféle teóriával visszacsinálni nem lehet, de nem is engedjük” – osztályharcos elszánt-sággal ezeket az „érveket” szegezi szembe Tamási hitvallásával, miszerint ő „csak egyedül a nép fia” lehet.

Tamási, miután szólt valamit arról, amire Orbán, az osztályvezető mintegy utasította, ismét szólásra kényszerült. Miután előzetesen megkapta a párt kulturális elméleti munkaközössége dokumentumát – amelyet *A „népi” írókról* címmel majd a *Társadalmi Szemle* 1958. júniusi száma közölt –, Kállai Gyulának írt levelében fejtette ki a véleményét. Előbb kifogásolta, hogy „a dokumentum ítélkezése csupán politikai és ideológiai alapon történt”, majd szellemes ríposztal, hasonlattal folytatta: „Írókról lévén szó, ez olyszerű hatást tesz az olvasóra, mintha politikusokról valaki csupán eszmetörténeti alapon mondana véleményt.” Igaztalannak tartotta a nacionalizmus vádját, a számon kért és sürgetett „önkritika dolgában” pedig azt tartotta (volna) okosnak, ha „a természetes fejlődésre bízunk”, e fejlődés előfeltételeként viszont „a kölcsönös véleménymondás szabadságát” nevezte meg. Végül, akár ama 1956. decemberi nyilatkozatban, jóslatot tett: „Ha a dokumentum szövege így jelenik meg, ahogy jelenlegi megfogalmazásban áll, olyan irodalomtörténeti ballépés történik, amelyet szomorú tanulság után, előbb vagy utóbb, revideálni kell” (Tamási Áron levele Kállai Gyulához. In *Válasz Évkönyv*. 1989/I. Szerk. Medvigy Endre. Bp., 1989, Veres

Péter Társaság és Püski Kiadó, 255). A népi írókról szóló állásfoglalás visszhangjáról különös módon az V. kerületi pártbizottságnak jelentést készítve a Művelődésügyi Minisztérium pártszervezete mindössze Tamási, illetve Németh László véleményét tudatja. Az előbbiét, aki a dokumentumot „túlhajtottnak” minősíti, s olyanak, amit „egy bizonyos idő múlva a Párt önkritikája fogja követni”, az utóbbiét, aki vissza akarja vonni a beadott írásműveire kötött szerződéseit (ld. *Zárt, bizalmas, számozott*. I. m. 92). Tamási a levelét egyébként június 17-én datálta, egy nappal Nagy Imre „és társai”, Maléter Pál és Gimes Miklós kivégzése után. Hogy a népi írói határozat megjelentetését is ekkorra időzítették, szinte irodalomtörténeti közhely. A párt Politikai Bizottsága ezen a napon Kádár János vezetésével arról ülésezett, hogy – a főtítkár előadásának alapvetését idézve – a „kommunista írókkal kellene csinálni valamit”, mert „mikor általában konszolidálódunk, ezek megjelentek mint nagy, győztes harcosok a szintéren. Kivétel nélkül mind, az Illés, a Gergely stb. és elkezdtek bírálgatni, miért nem keményebb a kormány, a Központi Bizottság stb.” A jobboldalt úgy jellemezte, hogy ott van pártfegyelem, s a hallgatásukban „volt jó is. Ha megszólaltak volna és nézeteiket fejtegették volna, akkor talán új front nyílt volna.” Hirtelen, de nem váratlanul a hangja cinikusra vált: „Hogy egyesek hallgattak? Isten neki, hallgassanak még tovább. Nem jó politika kedden is, pénteken is odamenni és megkérdezni: meddig hallgatsz még, kedves Veres testvér?” Aztán józanabb hangot üt meg, ha stílusa nyers is: „tartalmilag mégis fontosabb szerepük van az íróknak, mert ha ők valamit nyögnek, egy csomó ember nyög utánuk. Mindezt gorombaság nélkül kell csinálni. Németh László pl. nem országúti rabló, annak ellenére, hogy ő a Németh László” (uo. 104). Hamarosan kiderült, az ülés valódi célja az Írószövetségen belül csaknem a rendszerváltozásig „működő” különleges alakulat, a „kommunista írói aktíva létrehozása” volt, ahogy ezt egy július 7-én kelt javaslat tartalmazta (uo. 105).

Kádár aztán Tamásit már név szerint is emlegette, amikor a párt Központi Bizottsága október 13-án a november közepi országgyűlési és tanácsi választásokkal összefüggő kérdésekről tárgyalt. Arról, például, ki legyen, ki lehet képviselő. Veres Péter esetében úgy döntöttek, ne legyen. Külön „problémaként” hozta szóba, hogy „jelentkezett ez a Tamási Áron nevű író, és valami módon kifejezésre juttatta azt a szándékát, hogy szeretne közelebb jönni, bekapcsolódni, támogatni (az 1957 októberében újjászervezett) Hazafias Népfrontot, és mérlegeljük, ő képviselői munkát is végezne”. Két percet rá kell szálni, gondolkozzanak ezen – fűzte hozzá, s hogy különben nemigen említene „ezeket a csodabogarakat, mert azért mondjuk, mi szubjektíve meglennénk egészen jól Tamási Áron, Veres meg még Szabó Pál nélkül is, aki – ugye – már a jelöltek közé van számítva” (*A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei*. Szerk. Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György, Ujváry Gábor. Bp., 1997, Magyar Országos Levéltár, 555).

A következő évben, 1959-ben a párt vezetői az eddigieknél is többször hozzák szóba Tamási személyét és szerepét, összefüggésben az Írószövetség tervezett

újja-, illetve átszervezésével. A Központi Bizottság Tudományos és Kulturális Osztálya a leendő tagság összetételét tekintve több szempontot ajánlott az április elsején üléselő Politikai Bizottság figyelmébe. Meglepő módon az előterjesztés a politikai szempontból kifogásolhatóknak tartott népi írók között – Erdélyi József, Féja Géza, Kodolányi János, Sinka István – nem szerepeltette Tamásit, a tanácskozáson azonban Orbán László mindjárt rá kerítette a sort, mondván, a választmánnyal kapcsolatban egy probléma van, s „ez Tamási Áron személye”. Szavaiból az derült ki, a problémát tetézi, hogy a „belügyi elvtársaktól” megtudtak valamit (mert „elő szokott fordulni – mondta, mint aki az információval meg akarja lepni üléselő elvtársait –, hogy megkérdezzük az ottani elvtársak véleményét, írókról lévén szó, akikkel hosszú időn keresztül a Belügy is foglalkozott”). A megoldás, mégis, mindennek ellenére: „Mi hosszabb töprengés, megbeszélés után javasoljuk Tamási Áront, bár tudjuk, hogy ezt a mi párttagságunk és tömegeink felé nem könnyű dolog lesz megmagyarázni, ha a Politikai Bizottság egyetért vele.” „De még azt sem hogy minek ez az egész Írószövetség” – szól közbe Kádár, majd Marosán György államminiszter emelkedett szólásra, egyfelől hangoztatva, hogy „senkinek nem udvarolunk”, másfelől mintegy megbánva, hogy „Egyszer kezdtünk udvarolni Münnich elvtárral együtt, amikor az Írószövetség utolsó közgyűléséhez hozzájárultunk.” Világos beismerése ez annak, hogy az 1956. december 28-ai taggyűlés előtt olvasták a *Gond és Hitvallást*, és nem emeltek vétőt ellene – itt lehet a nyitja-oka, miért nem kapott súlyos (börtön)büntetést a nyilatkozat írója. Marosán „bűnvallásával” párhuzamosan Orbán László felvetette, figyelembe kellene venni Tamásinak „mégis jelentős irodalmi munkáit”, továbbá hogy „személye sokat jelentene” az olyan széles réteg „felé” is, amelyek „nem állnak szilárdan a pártunk mellett” – ezzel a kérdésre, hogy az Írószövetség újjászervezését előkészítő bizottságba „bevegyük-e”, igenlő lett a válasz. Amit Kádár János egy szóval még meg is erősített: „Feltétlenül” (ld. *Zárt, bizalmas, számozott*. I. m. 127–128, 137). Orbán június 20-ai jelentésében a választmányba jelölendők között is ott szerepel, a hónap végére azonban fordul a kocka: a Politikai Bizottság 30-án a szövetség „átszervezéséről” üléselő, s itt a főtítkárnak már más hangot üt meg, figyelmeztetve önmagukat (s persze, főleg a sajtót), hogy az Írószövetséget „létre kell hozni” (vagyis nem átszervezésről beszél), „de ezt óriási eseménynek nem szabad feltüntetni”. Majd így folytatja: „A választmány rendben van, én egy nevet kifogásolok. Tamási Áronnal kapcsolatban amellelt voltam, tárgyaljunk vele, vállalja, vagy nem. Most mégis felvetem, szabad-e neki itt lenni? Mégis ez az ember írta a »Gond és Hitvallást«. Azokat a csepeli munkásokat, akik ezt terjesztették, börtönbe zárták, ő maga még ki sem nyögte, hogy megbánta, mégis választmányi tag lesz? Meg kell mondani, hogy a Politikai Bizottság nem fogadta el választmányi tagnak. Ha nem bánta meg a »Gond és Hitvallást«, akkor nem kell, hogy támogassa az Írószövetséget.” Szokatlan, ellenvetéssel felérő kiegészítésre vállalkozott Aczél György. Egyrészt emlékeztetett, hogy a decemberi nyilatkozatot négyen írták (nem nevezte meg őket), másrészt hozzátette:

„Egy szépséghibája van a dolognak. Tamási már dadogott valamit, viszont Ilylyés semmit, pedig neki még rosszabb szerepe van.” Erre Kádár röviden reflektált, mondván, „Orbán elvtárs beszéljen Tamási Áronnal, megmondhatja, hogy az osztály és a minisztérium ajánlotta választmányi tagnak, a Politikai Bizottság azt mondta, nem lehet” – az ülésen persze ezt fogadták el (i. m. 145).

Úgy három év múlva, az Írószövetség emlegetett első közgyűléséhez fűzött, Aczél Györgynek küldött megjegyzéseiben Köpeczi Béla a „népiek” szövivőjeként méltatja „a közgyűlésnek a hangját” megadó Tamásit, akit szerinte a „rokonszenv megnyilvánulások” alapján „talán” „helyes lett volna felvenni a választmányba” (i. m. 183). Ugyanő – Köpeczi – ugyancsak egy Aczélnek írott feljegyzésében 1960. március 5-én a mű címének megnevezése nélkül a *Szirom és Boly*ról, pontosabban a vele kapcsolatos reklámról elmarasztalóan ír. Úgy kezdi, „feltétlenül le kell szögezünk, hogy nem helyes az irodalom jelentőségét túlbecsülni és nem tartjuk helyesnek, ha a különböző szerkesztőségek önálló irodalompolitikát igyekeznek csinálni”. A folytatás: „Örülünk annak, ha Tamási Áron megír egy jó regényt, mint ahogy örülünk annak is, ha – elnézést a hasonlatért – valamelyik gyárunk jó termékeket gyárt. De semmi szükség, hogy nagy zajjal beharangozzunk politikai tetteként valamilyen szépirodalmi művet. A *Magyar Nemzet* lényegében véve ezt tette” (i. m. 150). Tamási Áron utolsó regénye – „terméke” – így indult el útjára, ezzel a feddéssel. A napilap szerkesztőjéhez biztosan el is jutott a politika üzenete: noha az év elején, februártól folytatásokban közölték a művet, amelyet az íróval beszélgetve Ruffy Péter igen elismerő szavakkal be is harangozott (*Új magyar regé. Magyar Nemzet*, 1960. febr. 14.) – a könyvről magáról az újság nem közölt kritikát, elemzést. Ahogy a *Népszabadság* sem. Egyedül a *Népszava* méltatta – „Olyan sikerült írás, amilyenre már nagyon is szükség volt” – a könyvhét könyvei sorában (T. Gy.: *Tamási Áron: Szirom és Boly*. 1960. jún. 4.).

II.

Sipos Lajos gazdagon okadatolt, a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött írói hagyatékot is felhasználó monográfiája ismerteti röviden azt az 1958. augusztus 25-én kelt levelet, amelyben Tamási tudatta a Szépirodalmi Könyvkiadóval, hogy szívesen írna regényt a székely csángókról, akik Bukovinából Bácskába menekültek, majd onnan Tolna megyébe költöztek. A mű címének ugyanazt szánta, ami végül lett; a történet vázát pedig úgy rajzolta fel, hogy „Szirom Antal csángó magyar, aki nagyon szeretett állatokkal foglalkozni, Tolnában letelepedve beállt az állami gazdaságba, s az állatoknak ’lopott’ egy tanyát” (*Tamási Áron*. Bp., 2006, Elektra Kiadóház, 193). A történet magját és a megírás szándékát, mondta Ruffy Péternek (i. m.), évek óta hordta magában. A szándékot tett követhette. Feltételezhetően a kiadónak írt, s ott örömmel fogadott levél után: „anyaggyűjtés”. Ennek java része 1959 elejére, közepére eshetett, amit

megerősít Tamás Menyhért emlékezése is. Az író, aki a saját családjának a Szirom Antaléhoz hasonló, a meneküléstől a hazára találásig tartó sorstörténetét a *Vigyázó madár* című lírai kisregényében eleveníti majd meg (1981), felidézi a Tamásival való találkozásait. Az elsőt, amikor az *Énekes madár* bonyhádi bemutatója után – valószínűleg helyi, alkalmi „társulat” vitte színre január 17-én – jegyzőfüzete egy lapján köszönte meg az érettségi előtt álló gimnazista „szellemi” segítségét. A másodikat az év májusában, amikor a fiú falujába, Kisdorogra látogatott, hogy meghallgassa – noha „jegyző-füzetébe alig vésődött néhány mondat” – a szállásadója házában egybegyűlt nyolc-tíz ember emlékezéseit. Előtte már több helyütt járt, Bonyhádtól Majosig, és többekkel hosszan elbeszélgetett – idézi fel Tamás Menyhért (ld. Találkozásaim. In uő.: *Az én Tamásim*. Bp., 2022, Nap K., 58–59). Egy tanulmány arról számol be – a forrás megjelölése nélkül –, hogy Tamásit nem engedték a székelyekhez „vizitálásra”, illetve hogy 1959-ben kereste fel „a Tolnába, Baranyába szakadt bukovinaiakat”, ám kíséretét, Szakács Antalt feljelentették Bonyhádon, „hogy valami felforgatóval járja a falvakat” (Botlik József: A prózaíró Tamás Menyhért. In *Tamás Menyhért hazautja*. Bp., 2021, Nap K., 29). Gál István irodalomtörténész, az *Apolló* egykori szerkesztője úgy tudta, Tamási „le-lejárogatott vérei közé”, ám „bármennyire is vér volt a vérükből”, „ő maga mégsem vett részt a Kárpátokon túli otthonukból való hazavándorlás kálváriájában”, vagyis nem volt, nem lehetett elbeszélője „a szörnyű élményeknek és a néptömeg kollektív szenvedésének”. A *Szirom és Bolyt* úgy hozza szóba, hogy ez ugyan még a „székelység ottani ősi, középkor végi tájszólását is igyekezett megörökíteni, pesti irodalmi élet azonban értetlenül fogadta kísérletét” (Gál István: *A dunántúli székelység költője*. Tamás Menyhért: Szövetségben a fákkal. In *Tamás Menyhért hazautja*. I. m. 70). Maga a szerző szintén a *Magyar Nemzet* közölte beszélgetésében azt hangsúlyozta, hogy a regény helyszínén többszöri látogatás alkalmával számos öreggel beszélt. (A település a műben Baglyod néven szerepel, a valóságban ilyen nevű telep, tanya Erdély legkeletibb csücskében, az Uz-patak völgyében, Csinód és Egerszék közelében – volt – található.) Az összegyűjtött anyagot, „az élet anyagát” aztán igyekezett „a költőiség világába emelni”, hogy alkotása „általános érvényű legyen, tanulsággal mindenki számára”. Az újságíró lelkesültnek tetsző megállapításához, miszerint a regényben „az egész mondanivaló belefut egy nagy gondolatba: a nép – önként – megindul a korszerű közösségi élet új életformája felé”, s hogy először ábrázol „pártos embereket”, kevésbé lelkesült magyarázatot fűz. „Nem a mezőgazdasági vagy falusi pusztá tényeket akartam megírni – mondja –, hanem azokat felhasználni egy eszmei elgondoláshoz. Ez az elgondolás általánosságban az volt, hogy az építésre alkalmas szellemi és erkölcsi folytonosságot megteremtsem az öregek és a fiatalok között.” Később a közvetlenül politikai kérdésre – szükségesnek tartja-e azt „az értelmi, erkölcsi és gazdasági forradalmat, mely napjainkban falvainkban végbemegy?” – közvetett, nem egyenes választ adott. Számára, állította, hogy a korszerű változásokra szükség van-e, vagy nincs, eldöntött kérdés. „Inkább az volt a szándékom

- folytatta -, hogy a korszerű változásokban az író eszközeivel is honossá tegyem a szellem emelkedettségét, a lélek melegségét s a felemelő hitet". Egy szóval sem említi a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségességét, előnyeit és sikereit. A legvégén mintha még fricskálni is merésznélne a gazdálkodás forradalmárait, kijelentvén: „Magyar regémben a világot igyekeztem ábrázolni emberekkel, állatokkal és növényekkel. Emelkedjünk fel a nagy célokhoz, s álljunk bárhol, legyünk egész emberek” (Ruffy, i. m.).

A kitérő válaszokat lehetett úgy is értelmezni, mint amelyek megerősítették a Politikai Bizottság 1957. augusztus 6-ai - hivatkozott - állásfoglalását, miszerint Tamási „népi-nemzeti” íróként „a parasztság helyzetének és szerepének antimarxista értelmezését” képviseli. Még inkább lehetett Szakáts Miklós, alias Cyrano jelentése alapján. A színészből besúgóvá avanzsáló ügynök tudatta a belügyi megbízójával, hogy Tamási az újjáalakult művészi - nyilván: írói - szövetség vezetésében a „népiek” többségének szándékával egyezően nem vállalna szerepet, ugyanis „egyszerű tagnál többet ma vállalni egy a nép elárulásával, mert ami falun történik megint (a termelőszövetkezet-szervezés), az »lehetetlenné teszi, hogy megbéküljünk«” (ld. Sipos Lajos: i. m. 191). A jelentés 1959. március 13-án íródott - vagyis épp abban az időszakban, amikor gyűlt, gyűlt a *Szirom és Boly* életanyaga. S noha Cyrano feljegyzése szerint a megfigyelt szerző úgy vélekedett önmagáról, mint aki mindig a „tiszteséges kompromisszum híve volt”, ez a ki- vagy megegyezésre, netán megalkuvásra való készség mégsem juttatta el oda, hogy a termelőszövetkezetek szervezésének dicsőségét zengje. Hogy mintegy megkísérelje a lehetetlent: „kilépni önmagából, egy frissen szerzett »írói dokumentáció« alapján időszerű művet írni, amelynek mondanivalóját az idők diktálták s kifejezésének szükségszerűségét az író is felismerte”. Monográfusa, Izsák József vélekedett így (Izsák József: *Tamási Áron*. Bukarest, 1969, Ifjúsági Könyvkiadó, 96), kiegészítésül hozzátéve, hogy az író kétszeresen is nehéz feladatra vállalkozott, hiszen ebben az időben „a sematizmus már eléggé lejáratva” ezt a témát. A másik monográfus, Taxner-Tóth Ernő ugyancsak a sematizmussal példálózik, kijelentve, az író „rövid falusi tartózkodásainak tapasztalatai”, élményei „nem lehettek elég mélyek” „a szocialista nagyüzemi gazdálkodásban kialakuló »új emberi kapcsolatokra« vonatkozóan” sem, ráadásul mire a regény 1960-ban megjelent, „végleg megváltozott a kor igénye, lejárt az ún. »termelési regény« ideje”. „Tamási ezt nem vette észre” - állítja keményen, hogy furcsa mód enyhítsen ítéletén: a *Szirom és Boly* „szinte az író szándékai ellenére emelkedik fölül a sematizmus átlagán” (Taxner-Tóth Ernő: *Tamási Áron*. Bp., 1973, Gondolat, 140). Mintegy Izsák és Taxner-Tóth nyomdokain halad Sipos Lajos is, amikor monográfiájában abból kiindulva, hogy 1958-ban a magyar gazdaságpolitika központi kérdése a mezőgazdaság kollektivizálása volt, különböző külföldi - jelesül orosz-szovjet - és hazai műveket sorakoztat elő. Gladkovtól a *Cementet*, Solohovtól a *Feltört ugart*, a régebbi magyar irodalomból csupa feledésbe merült, a „közösségi társadalmat vizionáló” alkotást (Tóvölgyi Titusz: *Az új világ*, 1888; Sajó Károly: *A 2270-dik évi világkongresszus*, 1903; Mérő

Gyula: *A vörös város*, 1905). S itt, e messzire vivő párhuzamoknál tér át arra, hogy „1948 és 1953 között a mezőgazdaság átalakítása erőltetett tempóban, törvénysértések közepette valósult meg”, s hogy az olyan alkotásokban, mint Sarkadi Imre *Gál János útja* vagy Szabó Pál *Új föld* című regénye, a törvénysértésekről nem esett szó (Sipos: i. m. 194). Túl azon, hogy a parasztságot bizony az ötvenes-hatvanas évek fordulóján sem kímélték meg a jogsértésektől, a hatalmi erőszaktól, legfeljebb ha „finomult a kín”, árnyalásra, helyesbítésre szorul az is, hogy például Sarkadi regénye említetlenül hagyta volna az állami, rendőri önkényeskedéseket, mondjuk a kulák „elvitetés” jogtalan voltát. Ide vehető lett volna Cseres Tibor regénye (*Tűz Hódréten*), hiszen voltaképp egy koncepciót jelent meg, melynek a politikai indítékait csak a későbbi művében, a *Játékosok és szeretők*-ben bonthatja ki. Más példákra is lehetne még hivatkozni, ha már a *Szirom és Bolyt* kimondva kimondatlanul Sipos Lajos is a magyar termelési regények közé veszi. Ilyenekhez, csak a paraszti világ „átalakítása” tárgyában írottak esetében, mint Asztalos István: *Szél fúvatlan nem indul*, Sándor András: *Huszonnégyen kezdtek...*, Rideg Sándor: *Tűzpróba*, Gergely Sándor: *Falusi jelentés*. Ezeket azért lett volna érdemes számba venni, hogy feltárhatók legyenek azok a poétikai jellegzetességeik is – az elbeszélés módja és stílusa, szereplői magatartásforma, cselekményvezetés, idő- és térszemlélet –, amelyek az irodalompolitika diktálta szocialista realizmus „normáit” hivatottak teljesíteni. Alapvető a forradalmi romantika és a közérthetőség fedőnévvel használt stíldemokratizmus követelménye. Aztán olyan szegényparaszti hős választása, akit – a korabeli kritikából idézve – a „keletkező új iránti teljes-lelkes odaadás” jellemez, s aki az „előrevivő erő: a Párt” tanításait követve az öntudatos munkásosztály – lehetőleg Moszkvát járt csepei – képviselőjével együtt győztes osztályharcot vív a kulák ellen, maga mellé állítva az ingadozó középparaszttal. Az agitálás, amely a „vallás: a nép ópiuma” szellemében kiterjed a maradi felfogású, tablószerűen bemutatott faluközösségre. A nyilvános alkalmak, gyűlések, értekezletek egyszerű-egyszer akár éjszakába is nyúlhatnak, ám a végső sikernek – a tévészé alapításának – rövid idő alatt muszáj bekövetkeznie. A beszédnek a köznyelvi fordulatokkal is élnie kell, még inkább a pártzsargon által terjesztettekkel. Az agitációs-propagandisztikus stílus olyan fordulataival – egy regényből idézve –, mint „milyen javulások álltak elé az emberiség helyzetében itt nálunk, mióta a nép kormányoz”. Ha a központi, egyes szám első személyű történetmondó, mint éppen Gál János kétségeket támaszt a módszerekkel szemben, ha úgy látja, hogy „kell a szövetkezet a parasztnak, de nem ilyen. Hanem olyan, amit saját maga csinál. Ezt meg csak úgy rákényszerítik” – akkor mindjárt felmerül, hogy „a valóságról csupán bizonyos aspektust ad”, mert „egy tudaton keresztül [...] szinte lehetetlen a sokrétű valóságot ábrázolni”. Kiváltképp, ha csak – mint Sarkadi is – az „új élet küszöbéig” vezet el a hőst, aki „éppen elindul a szabad ember útján”.

A monográfus hivatkozta *Gál János útja* e tekintetben, az elbeszélés módját, illetve végpontját nézve a *Szirom és Boly* egyik mintája is lehetne. Lényeges

különbség azonban, hogy Szirom Antal nem munkára, harcra kész ifjúként számol be sorsa alakulásáról, hanem – ahogy Pálocska, az unoka hívja – „tátóként”, hetvenhat éves öregemberként és az új életet jelentő közös gazdálkodás küszöbén azért nem léphet át, mert pár nappal a termelészövetkezet megalakulását s elnökké választását követően meghal. Ennek ugyan – miként egy frissebb elemzés elképzeli – lehet ironikus olvasata, úgy értve, belehal a téesz megalapításába, ahogy ironikusnak vélhető az a Bibliából vett pretextus, Péter árulásához kapcsolódó megjegyzés is, amely a közös gazdálkodás tanulmányozása végett a szomszédos falu állami gazdaságába való korai útnak indulásukat kíséri (Szmeskó Gábor: „A kakasok épp harmadszor szólaltak akkor”. *Irodalmi Magazin*, 2015/4, 60). Ez esetben, mint aki maga is meglepődik az elhatározásán, a jelenet feltűnhet humoros színben is, hiszen ezt megelőzően Bazsónak, a közösségi tanács elnökének nem mondta meg egyenesen, hogy miképpen vélekedik a „közösben való gazdálkodásról”. Azon még gondolkoznia kell – tért ki a válasz elől, úgy írva le a helyzetét, hogy „homályba keveredtem, s újból gondolkozván, ismét homályba”, ezért „eltökéltem magamban, hogy a homállyal megküzdöm. Vagyis megnézem a tövin azt a közös gazdálkodást.” E furcsa érveléshez furcsa választás társul, hiszen Szirom Antal írásos emlékezése 1945-től 1959 legelejéig terjed, vagyis átível azokon az esztendőkön, amikor lépten-nyomon hallhatott, olvashatott a paraszti kollektívák alapításáról és ténykedéséről. Vagyis nem kellett volna a homállyal megküzdenie, s kiváltképp nem az állami gazdaságban oszlatnia, amelynek szervezési, szervezeti és működési formái és szabályai gyökeresen eltérnek a téeszekétől vagy téeszcsékétől. Nem viszik a közösbe a földet, az állatokat, a termelőeszközöket. Úgy tetszik, Szirom tátó csalafinta módon az időt húzza, csali mesét ad elő arról, hogy tanulni akarja ő is a „gazdaságot”. Tanulni? – azáltal, hogy az unokájával nappal udvarosok, akik „szabadalmat kaptak”, „terebélyest” a takarításra, éjjel bakterkodnak, emellett meg fogatolnak egy „szamárral”, a végén pedig bikákat vezetnek a mesterséges megtermékenyítés „tenyésztési tudományos műhelyében”. Az efféle észjárást, magatartást tarthatta Szabó Zoltán „kerülőutas gondolkodásnak”, és vélhette, hogy a *Szirom és Boly*, e „szép regény” „kétkelésbe ejtett olvasókat azért, mert hőse, az öreg székelly bemegy az állami gazdaságba, elnök is lesz – előbb azonban lektorait hagyta kétségek közt azzal, hogy ott hú maradt önmagához” (Szabó Zoltán: *Tenger és tengerszem. Új Látóhatár*, 1961/2, 102, 108). Megjegyzendő, hogy a tátó, ugye, a termelészövetkezet elnöke lesz, és nem a gazdaságé, ahol nincs is ilyen poszt, igazgatói viszont van – továbbá, hogy a lektorok feltételezett csatlódását bizonyosan az okozhatta, amit több kritikus is hiányként ró fel. Taxner-Tóth Ernő szerint az öreg parasztembernek az állami gazdaságban a termelésre vonatkozó tapasztalatai „aligha győzhetnek meg valakit a nagyüzemi gazdálkodás fölényéről”, emiatt a „falusi élet igazán nagy változásairól, a paraszti világszemlélet, erkölcs, szokások és anyagi viszonyok válságairól, valamint távlatairól sincs lényeges mondanivalója” (Taxner-Tóth: i. m. 140). Tóth Dezső az „idillizálás közös nevezőjére” hozza Szabó Pál regényével (*Tiszán innen, Dunán*

túl) a Tamásiét, kifogásolva, hogy mindkettő, más-más módon bár, „de megkerüli a falusi átalakulás igazi ábrázolásának alapfeltételét, a parasztiban meglevő retrográdnak, visszahúzóinak a kritikáját” (Tóth Dezső: A parasztábrázolás kérdései mai szépprózánkban. In uő.: *Életünk – regényeink*. Bp., 1963, Szépirodalmi, 39). A legújabb elemzők közül Cs. Nagy Ibolya egyrészt emlékeztet arra, hogy a korabeli kritikák hiányolták a „közös gazdálkodás mindennapjainak megjelenítését”, másrészt határozottan állítja, a korszak kultúrpolitikája Tamási „magyar regéjével”, ahogy elvárta, valóban „jelenre reflektáló” alkotást kapott, csak hogy „újfent nem a szocialista mezőgazdaság eredményeit, a magángazdaság helyetti közös gazdálkodás szükségességét és előnyeit meggyőzően bemutató” regényt (ld. Cs. Nagy Ibolya: *Szirom és boly* (1960), *Hegy patak* (1962), *Boldog nyárfalevél* (1962). In *Tamási Áron*. Tanulmány: Cs. Nagy Ibolya. *Képek válogatása és szerkesztése*: A. Szabó Magda. Bp., 2021, MMA Kiadó, 238).

Eme egykori és a mai értelmezések alapján nehéz lenne a *Szirom és Bolyt* a termelési regény műfajához tartozónak tudni. Annál kevésbé, ami már az elbeszélte idejével kapcsolatban felmerült, hogy épp az a pár év esik ki a cselekmény sorából is, amikor e sematikus prózatípus burjánzott. A mű teremtett világa indokolttá teszi ezt a hiányt, egyszersmind e „mű immanens” eljárástól idegennek, használhatatlannak tud minden olyan szempontot, amelyik az objektív valóság történelmi-társadalmi eseményeinek megjelenítését kérné számon. A hiány abból adódik, ami – Genett nyomán – az előadás narratív szünetének tartható, vagyis a regény történetidejének és elbeszélésidejének szándékos meg nem feleltetéséből, amikor az elbeszélés síkján van előrehaladás, a történet síkján viszont nincs. *Szirom* Antal nagyon tudatosan tervezi meg, hogy a „zsenge regéjéből ódonult krónika” kilenc hónapig – 1958 májusától 59 februárjáig –, „mintha egy új élet kihordásának stációit mesélné” (Cs. Nagy), mit meséljen el. Írását ’58 karácsony havában kezdi, de csak nyolc hónap eseményeiről adhat számot, s miután meghal, a befejezetlen kéziratot Pálocska egészíti ki, fűz hozzá méltató megjegyzéseket. Amikor egyetértéséről tanúskodva írja: „Nem is tudnék másnak sem jobbat mondani, mint csak azt, hogy egészülünk ki egymással”, nagyapja alapeszméjét, mondhatni, hitvallását visszhangozza. Azt, amivel a szocialista realizmus szellemétől merőben idegen áldáskérés, illetve laudáció után („Legyen az Atya dicséretére, amit írok; nemkülönben legyen égő gyertyája az én jó szándékomnak”) a regéjét kezdi. Mintegy a narratív szünet egyik indoka lehet ez: „amit az eszem malmára felöntöttem, azt megőröltem jól; s amikor megszitáltam a lisztemet, akkor az maradt meg, amit most mondok: vagyis az, hogy amiképpen az egyes embernél a testet és a lelket egyaránt kell nézni, azonképpen a népnél is, melyből az én ereszem alá ez a baglyodi boly tömörült. Együtt kell nézni a testet és a lelket, mert különbözők vagyunk ugyan s legyünk is, de akiknek jobban-rosszban egy sorsot kell viselniök, azok a közdolgokban legyenek egy személy.” A krónikás ezért is hullathatta ki a szitájából lényegében mindazt, ami az után, hogy 1948-ban a baglyodi bíróságról a „templom miatt” „lecsapták”, tíz év alatt megesett vele és az országgal, beleértve az

1956-os forradalmat is. Erre indíthatta alkata, karaktere is. Az unoka veti a szemére, hogy „Maga mindent olyan könnyen vesz!”, mire a felelet: „Hát nehezségem?!” Elismeri, különbözik a természetük. „Vagyis én mindent simítani szerettem, úgy annyira, hogy még a farkasra sem azt mondtam, hogy bestefia ragadozó; hanem [...] hogy a természet szülte farkasnak szegényt.” A szítálás mellett a simítás indíthatta arra, hogy például azoknak a sváboknak az 1945-ös kitelepítését, akik a helyére – házukba, földjükre – Bácskából kerültek, voltaképp megszépítően említse: „házat-barmot otthagytak, s káromkodva mind elmentek. Pedig hát gyökeres bajuk nem lett volna.” Az elbeszélői illetékessége itt ugyanúgy kétségbevonhatatlan, mint nézőpontja következetes érvényesítése – művön kívülre céloz a kérdés, hogy annak idején mi volt a hivatalos álláspont, akár a pártoké a svábok kollektív bűnössé nyilvánításának eme elrettentő példájáról. Idézni lehet akár a Nemzeti Parasztpárt főtítkárának, Kovács Imrének a *Szabad Szó* 1945. április 22-ei számában közre adott cikkét, a maga durvaságával: „Takarodjanak, úgy, ahogy jöttek, egy batyuval a hátukon!”, akár a Magyar Kommunista Pártnak a *Szabad Nép* április 18-ai, Sváb hazaárulók című közleményét, határozott állításával: „a magyar nép szemében a svábság mindig a szabadság örök ellenségét jelentette”. Ezek az információk lényegesek lehetnek történelmi ismeretek terjesztésekor, lényegtelenek viszont a mű elemzésekor.

Ez a „mindent simítani” igyekvő magatartás a megértéssel és a tapintattal együtt a „humanista paraszt” ritka és törékeny típusának fő jellemzője. Olyan emberé – Diószegi András, a regény legalaposabb és legértőbb elemzője fejt ki –, aki „épen és természetesen őrzi magában a mesei-patriarchális és balladai-vérzivataros székely idők közösségi ösztöneit” (Diószegi András: A stílus bűvkörében, in uő.: *Megmozdult világban*. Bp., 1967, Szépirodalmi, 359). De ösztönei mélyén a vallásos hitet is: a Bibliát, mint metaforába foglalva mondja, „lelkem botja gyanánt mindig magammal hordoztam”. Így példálózhat Jairus leányával. Dávid zoltáiraival, Keresztelő Szent János első tanúságtételével a galamb alakjában leszállt Lélekről, Jézussal, aki „nem átallotta a szamarat” vagy Mózes-sel, aki Istentől tudta, „milyen elgondolással teremtődtek az állatok”. Sehol egy utalás, hivatkozás, még véletlenül sem, a kor brosúráira, agitációs füzetekre; pártos frazeológiáik használaton kívül. Találó jellemzés, hogy Szirom tató „az időt meghazudtoló fiatalos lendülettel, ugyanakkor mély, inkább biblikus, mint világi bölcsességgel keresi saját és a Boly helyét az átalakuló társadalomban” (Bajkó Mátyás: Tamási Áron mai tárgyú csángó regénye. *Alföld*, 1960/5, 127). E bölcsesség mit sem érne tekintély nélkül, amellyel viszont megszerezhetette mind a múltban, mind a jelenben faluja előljáróinak a bizalmát, és elérhette, hogy eszméi, elvei szerint alakítsák sorsukat, rendezzék be életüket. Elfogadtatta, hogy az elméjében az első király ünnepe s az Alkotmányé „nem vesztek össze, mert Szent István király hazát szerzett a nemzetnek, s ez az Alkotmány földet szerzett a népnek, s ebben a népi hazában nekünk, akik idegenből megtelepültünk, a megélhetés mellé a honos magyar mivoltot is megadta”. Ugyancsak egyetértettek vele, hogy a „test gondja után miképpen kéne a lelket is

művelni”, ezért a „közös gazdálkodás” – a termelészövetkezet fogalmát mintha nem ismerné, „termesztési szövetkezetet” mond helyette – hívei, a „pártos emberek” – kommunistáknak éppúgy nem nevezi őket, ahogy a „demokrácia” helyett sem beszél „szocializmusról” – követik a tanácsait. Hogy a „földi és lelki magok” egyaránt kellenek – egyfelől kellenek a „jó gépek, példás állatok, dolgos emberek”, s hogy a „testi jólét egyre gömbölyödjék”, szükségesek „a lelki magvak: a művelődés és a vallás”. Az utóbbi dolgában a pártos főember „egy kicsit kényszeregve zunnogta” ugyan, hogy nincs ellene, majd amikor a falu szülöttje, Potápi Piusz személyében frissen felkent papja is lett a községnek, akkor sem ellenkezett igazán, hanem csak annyit mondott, „nem barátja ugyan annak, hogy keresztvetéssel kezdjük a munkát, de végezzünk inkább ilyen kezdettel jó munkát, mint anélkül rosszat”. Az öreg Szirom életét, de a környezetét, a vele egy bolyba tartozókat sem fenyegeti az a veszély, hogy a test és a lélek kettősége az emberi személyiség vagy a közösség életét „láthatatlan csatatérre” teszi. Tamási életművének kiváló tudósa, Bertha Zoltán a lélekhit és a világlátás összefüggéseit vizsgáló tanulmányában a *Vadrózsa ágából* idézi a csatatér gondolatát, de idézhetné ugyaninnen azt is, amire a *Szirom és Boly* fényes bizonyíték és példa lehetne: „ahogy a test és lélek egységét igyekeztem és igyekszem szolgálni, úgy a valóság és misztikum irodalmi formájának együttes és harmonikus megjelenítésére vágyom” (ld. Bertha Zoltán: A varázshit távlatai. In uő.: *Székelly Homérosz*. Bp., 2012, Kairosz, 70).

A harmónia megteremtését szolgálja a rege nyelve is, amely a „népeposz egyszerűségével, méltóságteljes nyugalmaival”, illetve a halállal is szembenéző „kozmosz bölcsességével” van, akit egyszerre emlékeztet Mikes leveleire, valamint Arany János költészetére (Féja Géza: *Tamási Áron*. In uő.: *Lázadó alkotmány*. Bp. 1970, Szépirodalmi, 236–237). Más valaki, némiképp önellentmondásosan egyszerre emleget „cifra stílust” és „túlizesített nyelvet”, ugyanakkor, hogy „az írói varázs, az elbeszélés utánozhatatlan ízei, [...] a leírások pazar színei, a kis játékok és tréfák révén” fontosabbak a főhős „lazán összefüggő anekdota-fűzérénel” (Taxner-Tóth Ernő: i. m. 140). Ismét mások Tamási interjúkban, vallomásokban fel nem lelhető vélekedéséből kiindulva azt feltételezik, hogy az író felfogása szerint a sematizmus egyoldalúan a „költőiesség hiányából ered, s hogy e veszélyt eleve elhárítsa, mindent a nyelvi kifejezésre, a stílusra összpontosított, egy olyanfajta líraiságra, amely lépten-nyomon a szóvirágosság, a mesterkéltség útvesztőibe vezet” (Izsák József: i. m. 96). Az, aki méltatja, hogy az író „bonyolult politikai igazságokat is, valahogy úgy, mint a kínaiak, le tud a maga képes beszédének nyelvére fordítani, olyan kedvesen és művészien, hogy igazán gyönyörködtet”, még az is úgy látja, „sok szép szóvirág” van az öreg beszédében (Diószegi András: i. m. 361). Holott e szóvirágok szinte kivétel nélkül egy régi zárt közösség tájnyelvében gyökereznek. Ott a cifrának tetsző igék, az illároz, a süllög, a lükken, a kondorodik, a megzajdul, a záhol, a nyaffant, a guzsorog, a járkotál, a vánszorodik, a bucskát vet, a haza fortyog, a gyullaszt, a megdöllött, az alíttani, a merkedezni, a csiklintani, a matarászni, az elsíkulni,

az ánkodni, özvegyen kotyogni s annyi egyéb. Ott keltek életre, mert ahogy tató oktatja az unokáját, „az ember mondásai sem jönnek a semmiből”, a szóösszetételek, szólások, közmondások, népi bölcsességek is. Az ilyenek: „nem becsülik a kevésnél többre”, a „mismás emberekvel még szaporodtunk is”, a „szántokvetek békességgel, s babrálom az ibolya tövit”, az „egy halállal (mármint a sajátunkkal) mindnyájan tartozunk”, a „nyugodjék vártomban” búcsúvétele, a „megnyugodtam, mint ősszel a fa”, „nem kell a ködöt a hegyre hordani”, a „kölyök még a mókus, de a bokron meglátja már a mogyorót”, az „olyan készséggel jött, mint a cigány után a felesége”, a „szivárványra ne kötözzük tovább a bogot” s a többiek. Szirom tátó magától értetődő természetességgel használja őket, ezzel is példázva, hogy része annak a bolynak, amely önmagát csak akkor tarthatja fenn s őrizheti meg, ha megőrzi nyelvét, hagyományait. S akkor – a rege örök érvényű, nem csak a közös gazdálkodás erőltetésére, kikényszerítésére igaz „célzó beszéde” szerint – ha a tanácsa követőkre talál: „Magát a tollut [...] nem kell a madáron növesztetni, hanem csak repülésre kell megtanítani a madarat. A madár pedig két okból repül: vagyis először a riasztás miatt, s másodszer a maga hasznára. Mi ne legyünk olyan tacskó-fiúk, akik riogatják a madarat, hanem varázsoljunk kedvező időt és gyűjtsünk kívánatos étkeket, hogy a madarak a maguk kedvével odarepüljenek.”

A *Szirom és Boly* kívánatos olvasmány – ma talán inkább, mint tegnap, tegnapelőtt volt. Riogatnánk az olvasót, ha sematikus műnek, termelési regénynek mondanánk. Érdemes a magunk kedvéért is kézbe venni.

Tamási Áron az Énekes madár rádiófelvételén a Magyar Rádió stúdiójában, 1963 (Fortepan/Szalay Zoltán)